

Dünya elminin korifeylərindən biri

Əxlaqi sərvət hesab edərək onun fitri olmadığını qeyd edən Nəsirəddin Tusi deyirdi: "Əgər xasiyyət fitri olsaydı, onda ağıllı adamlar öz uşaqlarının təbiyəsi və cavanların əxlaqının saflaşdırılması, möhkəmləndirilməsi və adət şəklinə salınmasını məsləhət görmez, özləri də bununla məşğul olmazdalar". Misilsiz şəxsiyyət, ensiklopedik zəka sahibi və sağlığında alımlar alımı adı qazanan Nəsirəddin Tusi nəinki Şərqdə, bir çox Avropa ölkələrində şöhrət qazanmışdır.

1201-ci il fevralın 17-də Tus şəhərində anadan olan Məhəmməd ibn Həsən ət-Tusi bəzi mənbələrin qeyd etdiyinə görə, əslinde Zəncanla Həmədan arasında yerləşən Səvə şəhərindədir. Lakin Tusda doğulduğu üçün "Tusi" nisbəsi ilə tanınmışdır. İlk təhsilini atasından, sonra Həmədan və Tus şəhərlərində dövrünün tanınmış alımlarının - İbn Sina və Bəhmənyar əl-Azərbaycanının davamçılarından almışdır. Qazandığı hərtərəfli və dərin biliyklər sayesində elmi mühitdə məşhurlaşmış, gənc yaşılarından bir sıra hökmədarların diqqətini cəlb etmişdir.

Otuz yaşında ikən Kuhistan ismaililərinin rəhbəri Nasirəddin Möhtəşəm onu sarayına qonaq çağırır və gənc alımdən əxlaq barədə kitab yazmasını xahiş edir. Beləliklə, Nəsirəddin Tusi 1235-ci ildə sonralar ona dünya şöhrəti gətirən və bir çox dillərə tərcümə olunan məşhur "Əxlaq-i Nasiri" əsərini yazar. Bir müddət sonra bu əsərə görə Tusi həbs olunaraq ismaililərin əlcətməz dağ zirvelərində yerləşən Ələmut qalasına aparılır. Sürgün həyatı yaşayan Nəsirəddin Tusi 12 il dözləməz mənəvi sixıntılar keçirərək qaldadakı zəngin kitabxanadan istifadə edərək elmi yaradıcılıqla məşğul olur. Özü isə bu barədə 1242-ci il-

Nəsirəddin Tusi

də tamamladığı məşhur "Şərh əl-İşarat" (Əbu Əli ibn Sinanın "İşarələr və qeydlər" adlı fəlsəfi risaləsinə şərh) əsərinin sonunda yazırı: "Mən bu kitabın əksər fəsillərini olmazın dərəcədə ağır bir şəraitdə yazdım. Ürək bundan artıq sıxıntı çəkə bilməzdə".

1253-cü ildə Çingiz xanın nəvəsi Hülaku xanın Yaxın Şərqi yürüşü bir çox hadisələrlə yadda qalmışdır. Onun qoşunları 1256-ci ildə fəth olunmaz sayılan Ələmut qalasını tutaraq İsmaililər dövlətinin hakimiyyəetine son qoymuş, Tusini və digər alım məhbusları azad etmişdi. Nəsirəddin Tusi Hülaku xanın şəxsi məsləhətçisi təyin olunmuşdu.

1260-ci ildə Hülaku xan Elxanilər dövlətinin paytaxtını əvvəlcə Azərbaycanın qədim mədəni mərkəzlərindən olan Marağanı, sonra isə Təbrizi seçir. Həmin vaxt Tusi Marağa rəsədxanasının tikintisinə başlayır. Əslində, rəsədxana tikdirmək onun çoxdanckı arzusu olub. Qısa müddətdə rəsədxananın tikiləcəyi yeri müəyyənlenir, astronomik cihazlar hazırlanır, burada yaradılacaq kitabxanaya müxtəlif şəhərlərdən qiyəmtli kitablar gətiridir və rəsədxanada araşdırırmalar aparmaq dünyanın bir çox ölkəsindən alımlar dəvət edir. Rəsədxananın nəzdində 400 min kitab saxlanan kitabxana və bu elmi mərkəzi kadrlarla təchiz etməkdən ötrü məktəb fəaliyyət göstərirdi. Nəsirəddin Tusi bu məktəbdə özünün davamçılarını hazırlayırdı. Mütəfəkkirin fəlsəfi məktəbinin görkəmli nümayəndələri arasında Nəcməddin Qəzvini, Qütbəddin Şirazi, Cəmaləddin Hilli və s. vardi.

AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədov Nəsirəddin Tusi'nin ərsini araşdırarkən mənbələr əsasında belə bir faktı qeyd edir ki, 1266-ci ildə Marağa rəsədxanasında N.Tusi ilə bir yerde çalışan azərbaycanlı mühəndis Kəriməddin Əbübəkr Mahmud oğlu Səlmasının düzəltdiyi cihazlar arasında içi-boş Yer kürəsi modeli də varmış. Üzərndə iqlimlərin təsviri verilmiş bu figur coğrafi qlobus idi. Bununla da Zakir Məmmədov elm aləmində ilk coğrafi qlobusun alman alimi Martin Böhaymin (1459-1507) hazırlanması haqqında fikri elmi fakt əsasında təkzib edir.

Elmin müxtəlif sahələri ilə dərindən maraqlanan alimin qələmindən çıxan yüzdən artıq əsər astronomiya, riyaziyyat, fizika, tibb, fəlsəfə, etika, məntiq və digər sahələrə həsr olunmuşdu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bir çox tedqiqatçılar onu astronomiya və riyaziyyat elminin alimi kimi

qiyəmtəlləndiriblər. Nəsirəddin Tusi bu sahələrdə iyirmidən artıq uğurlu araşdırmanın müəllifidir. Riyaziyyata həsr etdiyi əsərlər yalnız ərəbcə, astronomiya üzrə tədqiqatları isə həm fars, həm də ərəb dillərində yazılmışdır.

Alimin riyaziyyat elmi ilə bağlı ən məşhur əsərləri arasında "Şəklül-qitə" ("Bütöv çoxtərəfli haqda risalə"), "Cameül-hesab" ("Lövhə və tozun köməyi ilə hesab toplusu"), "Dairenin ölçüsü", "Təhrir Öqlidis" ("Euklid "Başlanğıcının təsviri") kimi kitablar xüsusi yer tutur. Dörd hissədən ibarət "Zicci-İlxani" ("İlxanilərin astronomik cədvəlləri") əsəri ilə adını dünya astronomiya tarixinə yazmışdır. Onun əsərləri yalnız Şərqdə deyil, həmçinin Avropana da həndəsə və triqonometriyanın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

1594-cü ildə Romada ərəb, sonra isə latin dilinə tərcümədə çap olunan "Euklid "Başlanğıcının təsviri" əsəri Tusi ideyalarının Avropana yayılmışında böyük rol oynamışdır. Beş kitabdan ibarət yazdığı "Bütöv dördtərəfli haqqında risalə" də məşhurdur. Dünya elmi tarixində ilk dəfə bu əsərdə triqonometriyaya müstəqil elm sahəsi kimi yanaşılır. Alimin coğrafiya, musiqi və astronomiyaya dair çoxsaylı əsərləri də diqqətəlayiqdir. Bunların arasında "Bağdadın tarixi", "İşığın əks olunması və sinması haqda risalə", "Euklid optikası", "Göy qurşağıının öyrənilməsinə dair risalə", "Qiymətli daşlar haqqında risalə", "Tibb qanunları", "Dövlət maliyyəsi haqqında risalə", "Xoşbəxt günlərin seçiləməsi" (astrologiya) və başqa əsərləri misal göstərmək olar. Bütün dünyani öz istədadi və elmi bilikləri ilə heyvətləndirən Nəsirəddin Tusi həm də gözəl şair, söz ustası olub. Alimin zəngin elmi irsi ilə yanaşı, bədii irsi də görkəmli şəxsiyyətə əbədiyaşarlıq qazandırdı. XIV əsrə Nəsirəddin Tusi'nin nəvə-nəticələri Marağadan Ordubada köçüb və Ordubadılər sülaləsinin əsasını qoyublar. Səfəvilər dövründə onlar bir sira dövlət vəzifələrində çalışıblar.

25 iyun 1274-cü ildə (18 zilhicce 672-ci il) Bağdadda vəfat edən Nəsirəddin Tusi öz vəsiyyəti ilə Bağdad yaxınlığında Kaziməyn şəhərində, Kazımıyyə məscidində şələrin 7-ci imamı İmam Müseyi-Kazimla onun nəvəsi, on iki imam şələrinin 9-cu imamı İmam Məhəmməd Təqinin məzarlarının ayaq tərəfində dəfn olunmuşdur.

